

Politisk moralist: Gladstone

"HAN KAN ÖVERTYGA de flesta människor om det mesta, och framför allt kan han övertyga sig själv om nästan allting." De orden yttrades i en underhusdebatt på sommaren 1884 om premiärministern Gladstone av E. W. Forster, tidigare under en följd av år en av den liberala ledarens främsta medhjälpare. De har för många kommit att ge nyckeln till Gladstones karaktär. Några år tidigare hade visserligen Disraeli hittat på en liknande formulering, då han talade om att Gladstone "berusades genom övermåttat av sin egen talförhet". Men Forsters elakhet var allvarigare och gick djupare. Tanken återfinnes i otaliga karaktäristiker. Ibland tillspejdas den i påståendet att Gladstone var skenhelig. Det är inte alldeles exakt; med skenhelighet menas snarare att man hycklar inför yttrevärlden. Forster åsyftade ett på samma gång mera oskyldigt och mera i personlighetens innersta bottenstående fördriv: Gladstone var omedveten om sina dåliga motiv därför att han alltid övertygade sig själv om att han handlade i de bästa avsikter. Han ljög inte, han var förljugen.

I många skildringar av det stora viktorska paret Gladstone-Disraeli är denna synpunkt ledande. Genom att använda den när man är omkastning av de båda rivalernas roller. Disraeli var maktlysten, hänsynslöst taktisk, ofta lögnaktig; ja visst, men han var allt detta medvetet, han lurade inte sig själv, han var en cyniker, men just därför hederlig i sitt hjärta. Gladstone var religiös, moralist och idealist, men sina egna bärande motiv kände han inte och såväl de vackra orden som de vackra tankarna blev i realiteten redskap för dessa motiv. Inte minst i Freuds tidsålder har det blivit naturligt att på denna linje komma fram till en total omvärdering. Den blygsägs vara högfärdig, den framfusige ängslig, Disraeli blir moralist och Gladstone blir skojare.

Detta är blott en av de punkter i vilka den historisk-biografiska litteraturen under de senaste årtiondena till stor del varit till Disraelis förmån. Huvudbiografien över Gladstone — av John Morley — kom redan 1903; den var inte förstklassig och var framför allt konventionell och begränsad i

W. E. Gladstone

framställningen av Gladstones karaktär. Den stora Disraeli-biografen (av Buckle och Monypenny) kom årtionden senare och byggde i mycket på nytt material; i väsentliga delar var den lika mycket ett angrepp på Gladstone som ett äreminne över Disraeli. Sedan kom drottning Viktorias brev, fyllda av ursinnigt politiskt och personligt hat mot Gladstone; det beaktades inte alltid att detta hat uppstått sedan drottningen kommit under Disraelis nästan sensuellt-magnetiska inflytande och att hon med sin kärna av frisk realism ofta var ovederhäftig och tarvlig. I populära biografier — såsom ~~Ständes~~ ~~Lad-~~ ~~wigs~~ Maurois och nu senast Hesketh Pearsons — har Gladstone blivit en nära nog komisk — men visst inte humoristisk — figur som Disraelis medtävlare. I den allmänna opinionen, i den mån uttrycket kan användas, har Disraeli vunnit segern.

Det pikanta och sensationella hos den konservativa partichefen är en av förklaringarna till detta. Mannen som sade kvicka fräckheter, skrev romaner, kurtiserade grevinnor och liksom vid sidan av sina egentliga intressen förde kolonialkrig, köpte Suez och jämte Bismarck behärskade Berlinkongressen är utan tvivel mera omedelbart fängslande än rivalen, med sina teologiska trak-

tater, sina ständiga vädjanden till vaga och eviga idéer och sin professionella hänförelse. Men det intressanta är att man söker be-
röva Gladstone även den moraliska glorian. Stundom nöjer man sig med att framställa honom vid sidan av Disraelis elegant skeptis som lantligt intagen i allmänna grundsatsar — men ofta går iveren längre. Gladstone får inte ens — som i Ham-lans "Mysterier" — representera barnsligt framstegstänkande i strid med melankoliskt genomsådande; han blir som sagt på en gång tråkig och tarvlig, inskränkt och lymmelaktig.

*

"Jag har ingenting emot att Gladstone alltid har ett trumfäss i rockärmen, men jag tycker inte om hans tro att den allsmåttige Guden stuckit dit kortet", det är ett ord av Henry Labouchere, som trots sin extravaganta immoralism — han var en liberal Disraeli utan dennes framgång — hörde till Gladstones beundrare. Det är ett annat skämtsamt och hänfullt sätt att fastslå Gladstones moralism. Men här närmar man sig mera det väsentliga. I ovanlig grad, i för en politiker kanske enastående grad, behärskades Gladstone av vissa allmänna principer och idéer. Det var här inte, och det är det av-

görande, fråga om hjälptrupper för den egna äre- och maktlystnaden — eller, rättare sagt, det var så i sällsynt ringa omfattning. Gladstone kände sig som ett Guds redskap, men blott på det ofrånkomliga sätt som följer med djup religiositet och övertygelse om att religionen ger fasta handlingsnormer; Gud var en realitet, en styrande och tröstande makt, inte en tjänande ande vid Gladstones sida. Gladstone hörde till de få som kunnat för-
ena en lysande framgångsrik verksamhet i Guds namn med en uppriktig anspråkslöshet; här fanns intet av övermänniska, av expropriation av det gudomliga. Denna äkta tro sammanhörde kanske med det osäkra och ängsliga som från början funnits hos Gladstone — han ville bli präst och fly det världsliga — och med det aktiva och utåtriktade som på äldre dagar kunde verka som en flykt från grubbel; om äktheten, den naiva och gripande äktheten, finns intet tvivel.

Men en sådan moralism har sina svagheter. De var relativt begränsade hos Gladstone; han var av naturen en god och känslig människa, utan tendens att med moral förgylla ondskan. Men han var så i detalj moralist att han kunde bli outhärdlig. Den som har Gud som borgensman börjar gärna bruka honom även på pinsamt små växlar, och det gjorde Gladstone: han skulle alltid ha rätt, och rätt med stöd av Guds bud och av Gud givna idéer; det blev något irriterande, för många även skenheligt, över denna aldrig vilande rättfärdighet. Vad Labouchere kallade ett trumfäss var för Gladstone ett Guds ord — och detta måste ofta te sig som taktik, förhävelse eller galenskap.

Det är naturligt att Gladstones namn nästan blivit en synonym för brist på humor. Medan Disraeli skämtade om allvarliga ting, tog Gladstone allvarligt även på det likgiltiga eller löjliga. Han fann det "djävulskt" då Disraeli privat talade med förakt om en konstutställning, men offentligt (inför konstnärerna) prisade den, han närmade sig drottningen som om han varit "en offentlig byggnad". Men allt detta hindrar inte att Gladstone som sällskapsmänniska var trevlig, underhållande och till och med rolig. Han sökte inte, som Disraeli, efter kvicka sentenser för dagböckerna — ett sökande som ofta tröttnar omgivningen mera än den stimuleras av de funna lustigheterna — men han var rapp, slagfärdig och kunde prata om nästan allting. Helt utan

det gemyt som står i närheten av humor är inte en person som dansar runt med hustrun då han blir minister och vid festliga tillfällen i hemmet med armen om hennes liv stämmer upp visan:

A rag-a-muffin husband
and a rantipoling wife,
We fiddle it and scrape it through
the ups and downs of life.

Det är som liberal statsman Gladstone blev älskad och ryktbar. Men man får komma ihåg att han ännu på 1850-talet (han var född 1809) närmast räknades som konservativ, ehuru han genom att följa Peel och frihandelslinjen 1846 kom i opposition till den dominerande riktningen inom partiet. Liberal i mera doktrinär mening blev Gladstone aldrig, även om han blev alltmera re-

Catherine Gladstone

formvänlig och i mycket kunde betecknas som radikal. Bentham, fadern och sonen Mill och andra typiska liberala tänkare påverkade honom säkerligen, mer eller mindre omedvetet, men sina eviga följeslagare hade han i Bibeln, de grekiska diktarna och filosoferna, Dante och Edmund Burke. Omformade av temperament och erfarenhet blev dessa allmänna idéer liberala främst i den meningen att de bildade bakgrund till en intensiv kamp för tolerans, rättvisa och framsteg — såsom Gladstone med sin starka traditionalism och sin vördnad för bestående institutioner fattade dessa ord.

Om något enda begrepp kan ge det väsentliga i den mognade

Gladstones strävan är det självstyrelse. Han verkade för fullständig religionsfrihet och de lokala kyrkosamfundens frigörande från den engelska statskyrkan. Han arbetade för nationell självbestämning, och detta blev huvudlinjen i hans utrikespolitik. Kolonierna borde bli självstyrande och därigenom bindas vid England. Efter att ha sett på kung Bombas fängelser i Neapel blev han en passionerad förkämpe för Italiens enande, och de impulser han gav engelsk politik blev kända på denna punkt avgörande. Ett av hans största politiska misstag — förklaringen i ett tal år 1862 att de ur USA utbrutna sydstaterna höll på att bilda en nation — var ett uttryck för samma åskådning. Då Gladstone år 1876 i "Bulgarian Horrors" började kampanjen mot Disraelis turkvänliga utrikespolitik drevs han av humanitet och känsla för nationernas rätt. Den hållningen kom fram i hans, som många ansåg, svaga och eftergivna politik mot de små boerstaterna, mot Egypten och Afghanistan. Och den bestämde hans största initiativ, upptagandet av kravet på självstyrelse för Irland år 1886. Det var efter detta initiativ, vid denna tid radikalt på ett sätt som vi nu knappast kan fatta, som Gladstone — genom börd, bildning och förmågenhet medlem av den styrande klassen — blev hatad av sina motståndare och av större delen av det kultiverade och förnåma England; det är ett hat som ännu färgar historikernas porträtt av honom.

Självstyrelsetanken ledde knappast Gladstone till en demokratisk åskådning. År efter år närmade han sig likväl demokratin i praktiken. De stora bevisen är rösträttsreformerna 1867 (formellt genomförd av Disraeli, liksom den svenska reformen 1907—1909 genomfördes av Lindman) och 1885. Man borde ej betrakta rösträttsutvidgningen, sade han vid det förstnämnda tillfället, som "en trojansk häst, vilken närmar sig den heliga staden fylld av väpnade män, lystna efter förstörelse, plundring och mordbrand. Giv dessa människor nya intressen i statsskicket — nya intressen vilka enligt naturens och försynens välgörande ordning skall föda ny tillgivenhet". Tilliten till det enkla folket kommer ständigt klarare fram hos Gladstone. "I alla stora frågor, vilka måste avgöras främst med hänsyn till mänsklighet och rättfärdighet, har rikedom, den höga ställningen och rangen haft orätt och massorna haft rätt"; med dessa ord i ett brev förskräckte premiärministern drott-

ningen. — Inte heller företrädde Gladstone i sociala och ekonomiska frågor någon principiell nyorientering, han kan inte gärna kallas socialliberal, och hans sparsamhet gjorde honom nervös inför alla ökade statsutgifter. Och dock genomdrev han för att lindra de irländska småbrukarnas elände under sin andra ministär reformer som kunnat betraktas som ett genombrott för nyliberalismens strävan till ekonomisk utjämning; dock var han under sina senare år mer än någon annan de engelska arbetarnas man.

Att Gladstone i relativt hög grad var bestämd av idéer, att dessa idéer inte var en förklädnad för maktviljan, det är tydligt på varje stadium av hans karriär. Två gånger (1845 och 1855) avgick han ur regeringen av ganska obetydliga skäl; i båda fallen var det uppenbarligen på grund av samvetsbetänkligheter, och det fanns ingen tanke på att genom ett sensationellt tillbakaträdande förbereda en lysande återkomst. År 1847 försvarade denne ivrige protestant mot en väldig majoritet de påvliga biskopsutnämningarna i England under hänvisning till toleransens grundsats. I den irländska frågan hoppades han länge på en lösning genom samförstånd och drevs av en plågsam känsla av kallelse slutligen till de kampanjer som stundom återopats som bevis på hans maktlystnad. Det grundläggande arbetet i den saken, kanske det bästa om Gladstone över huvud, är J. L. Hammonds "Gladstone and the Irish Nation" (1938).

Hos denne dundrare på folkmöten och i underhuset fanns mycket inte bara av godhet utan också av finess. Sonen Herbert Gladstone berättar härom i en bok, vars sonliga vördnad sannerligen inte verkar konventionell. En episod som Winston Churchill stannar vid i sin biografi över fadern, lord Randolph Churchill, må vara tillräcklig som illustration. Randolph Churchill, fyrtio år yngre än Gladstone, hörde till dennes mest brutala antagonister; verkligt gemena uttryck härför finner man i Churchills valmanifest år 1886 — av sonen berört med lätt hand — som inte bara präglade det berömda uttrycket "en gammal man som har bråttom", utan praktiskt taget beskyllde Gladstone för förrädiska avsikter. Inom kort förlorade Churchill sin ledande ställning, senare blev han sjuk, och hans tal blev grötiga, osammanhängande och stammande. Under dessa år gick parlamentsledamöterna gärna ut då Churchill fick ordet. Gladstone, premiärminister

för fjärde gången, stannade alltid kvar, lyssnade intensivt till sin fallne motståndare och svarade artigt och utförligt på de anföranden som andra undvek att höra på.

*

Gladstone var parlamentsledamot i 63 år, medlem av kabinettet i 27, premiärminister i 12. Hans karaktär och hans insatser är än märkligare än sådana rekordsiffror antyder. Som renhjärtad människa och politisk moralist står han jämte Lincoln för sig bland 1800-talets framgångsrika statsmän. "Han kunde få den mest lägsinnade i underhuset att för en kort stund känna sig som medlem av en olympisk församling, glömsk av politikens onda frestelser." Orden återfinns i en nyss utkommen populär biografi (J. L. Hammond and M. R. D. Foot, Gladstone and Liberalism, English Universities Press, 7,6 shilling), den bästa korta och sammanfattande skildringen av Gladstones politiska liv.

HERBERT TINGSTEN